

І. В. Гошовська,

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, м. Івано-Франківськ

ДЕТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ ЯК СКЛАДОВА ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЇ МОВИ

Статтю присвячено вивченню проникнення термінів у непрофесійний дискурс. Встановлено, що детермінологізація є складовою більшої глобальної процесу інтелектуалізації мови. Обґрунтовано, що інтелектуалізм є всеохоплюючим явищем, яке проявляється як в мові, так і в літературі.

Ключові слова: детермінологізація, інтелектуалізація мови, інтелектуальний роман.

Стаття посвячена изучению проникновения терминов в профессиональный дискурс. Установлено, что детерминализация является составяющей более глобального процесса интеллектуализации языка. Обосновано, что интеллектуализм является всеобъемлющим явлением, которое проявляется как в языке, так и в литературе.

Ключевые слова: детерминализация, интеллектуализация языка, интеллектуальный роман.

This article is devoted to the study of term penetration into non-professional discourse. Determinologization is determined to be a part of global process of language intellectualization. We've proved that intellectualization is the universal phenomenon that manifests itself both in language and literature.

Keywords: *determinologization, intellectualization language, intelligent novel.*

Актуальність дослідження. Термін у художньому творі був об'єктом дослідження стилістичних студій М. І. Мостового [16], В. Л. Карпової [8], Ю. С. Лазебник, В. І. Ярмач [14]. Цю проблему продовжують розглядати у межах стилістики і зараз, зокрема Д. Разорьопов [21], Т. Катіш [9]. Наявність професійної лексики зазвичай у таких випадках сприймається як ідіостиль письменника. Однак термін проникає не тільки у художній твір для характеристики героя, життєвих обставин. Термін стає засобом пізнання світу у повсякденній мові. Термін як складова інтелектуалізації української мови був предметом дослідження О. А. Стишова [22], Н. Ф. Клименко [10], Л. І. Шевченко [24]. Однак процес інтелектуалізації мови має глобальний характер і наявний у різних мовах, тому актуальним є дослідження детермінологізації в англійській мові.

Об'єктом дослідження є процес інтелектуалізації в англійській мові. Предметом роботи – детермінологізація як компонента цього процесу.

Метою статті є обґрунтувати взаємозв'язок інтелектуалізації в мові та літературі.

Використання професійної номінації в художній літературі сприймалося науковцями досить неоднозначно. Вхідження терміна у письменницький твір вважали новаторством автора (М. І. Мостовий [16], Н. М. Орлова [17], Ю. І. Білодід [3]), певною революцією [8, с. 3]. Проте були й такі лінгвісти, які вважали, що термін руйнує естетику й експресію художнього твору. Проблема полягала в тому, що під впливом школи Д. С. Лотте термін розцінювали тільки як щось раціональне, логічне, ні в якому разі не пов'язане з певними естетичними ефектами. Проте мовознавцями і літераторами доведено, що вплетення професійної лексики в художній твір є чудовим естетичним ходом. І. В. Арнольд вказує: один вдало використаний термін може надати цілому твору відчутного колориту [1, с. 282]. Відповідно дискусії щодо неправомірного використання професійної номінації в художній словесності знялися. «Відголоски теорії, що вбачала в такому (художньому – І. В.) застосуванні термінів причину низького художнього рівня творів, зниження їх естетичного впливу на читача і т. п. стали анахронізмом» [8, с. 4]. Вели навіть мову про особливу галузь мовознавства – термінологічну стилістику, предметом дослідження якої є «використання різногалузевої термінології в її дефінітивному значенні з можливими діяхронічними екскурсами, створення необхідних автором спеціальних слів за моделями реальних термінів; введення переосмисленої термінології в арсенал авторських художніх засобів» [13, с. 25–26].

Звичайно, використання наукових термінів у художній літературі не було позбавлене погіршностей, зокрема перенасичення творів професійними номінаціями або недоречністю їх використання. Власне О. М. Кожина, М. М. Пилинський спостерігають некоректне, недоречне використання термінів у художній літературі, тому і вводять певні обмеження, до яких закликають письменників прислуховуватися: переосмислення терміна не повинне призводити до повного або часткового спотворення його змісту; не слід використовувати терміни в беззмістовній псевдонародній етимологічній формі; необхідно також уникати надмірного захоплення термінологією [12, с. 69]. Потрібно зафіксувати: між науковою та художньою літературою є суттєва різниця. Коли письменники використовують терміни, вони повинні пам'ятати, яку мету поставили перед собою і який жанр, спосіб обрали для її донесення. Таким чином, вони завжди зобов'язані пильнувати, що пишуть не науковий трактат, а літературний твір. В іншому випадку недоречність використання терміна, перенасичення ним твору піднімає питання аноніма [15, с. 86]. Таким чином, це явище може спричинити до негативних наслідків у комунікації, що може призвести до мовленнєвих дефіцитів [2, с. 128]. Проте А. Д. Хаютін не вбачає в використанні термінів у художніх творах комунікативною невдачею. На його думку, якраз незрозумілість, невідомість терміна робить можливим експресивно-стилістичний ефект, що лежить в основі будь-якого художнього твору [23, с. 102].

Відкритість художньої літератури робить можливим використання тих елементів мови, які на перший погляд можуть сприйматися як помилка, наприклад професійна лексика. У наш час використання терміна в словесному мистецтві художньо вмотивовано. Наукову одиницю не сприймають як недолік письменництва. Сучасний світ розвивається під впливом наукової експансії. З цього приводу відзначають, що використання

термінів у різних стилях – це прикмета сучасної епохи. Автор тепер не може обійтися без професійної лексики, адже вона всюди оточує нас у повсякденному житті. «Досить складною і невдячною справою був би для письменника пошук синонімів і описових конструкцій, які замінюють спеціальні терміни окремої науки або галузі виробництва; пошуки неминуче були б шкідливими для сили художнього зображення – так появляється спеціальна лексика в мовленні художніх творів» [19, с. 98–99]. Таким чином, використання професійної лексики у художньому романі – це адаптація лексичних засобів до нових потреб комунікації, які спричинені розвитком у бік удосконалення позамовної дійсності.

Ми розцінюємо використання терміна у художньому творі не тільки з естетичною метою. Застосування професійних номінацій у художній літературі зумовлене не тільки мистецьким смаком і майстерністю, але й науковою спрямованістю певної інформації. Таким чином, відображається загальна потреба суспільства до інтелектуалізації. Еволюція суспільства накладає свій відбиток на мову, що у свою чергу проявляється певними змінами у семантиці, граматиці, синтаксисі тощо. Прикладом впливу глобалізації є те саме інтенсивне проникнення професійних номінацій у літературну мову. «Голослівна замкнутість термінологічних систем постійно порушується, і відповідно до сучасних мовних ситуацій можна говорити про своєрідну термінологічну експансію, яку певні вчені визначають як тенденцію до «інтелектуалізації лексики» [4, с. 89]. Питання інтелектуалізації мови є досить актуальним в колі загальної проблематики лінгвістики (Л. І. Шевченко [24]). Пражани надавали великої ваги цьому аспекту дослідження. Відповідно до них, «під інтелектуалізацією літературної мови (яку також можна було б назвати раціоналізацією) ми розуміємо такий ступінь розвитку мови, при якому висловлювання стають більш визначеними та точними, а у випадку необхідності – абстрактними та здатними виражати всю складність думок і їх взаємозв'язок» [20, с. 349]. Вона виявляється в збільшенні кількості слів з абстрактними значеннями – назвами абстрактних дій, процесів, станів, якості в пришвидшених темпах поповнення словникового складу мови інтернаціоналізмами, запозиченими словами, багато з яких називають одиниці, об'єднувані категорією абстрактної якості, в процесах термінування і детермінування лексики, зростання питомої ваги композитивів і юкстапозитивів, а також продуктивності багатьох словотворчих засобів (основ, афіксів), які спеціалізуються на вираженні цієї категорії [11, с. 100]. Безперечно, терміни у цьому випадку уособлюють все те, що потрібно для цього: «терміни є найбільш точним уособленням інтелектуальної функції мови» [24, с. 352]. Таким чином, ми можемо говорити, що детермінологізація є складовою інтелектуалізації мови. Це підкреслюють Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк [10], О. А. Стишов [22].

У західній лінгвістиці терміні інтелектуалізація мови має дещо інше значення: це складова державної мовної політики з розвитку національних мов. Вважається, що мова є модернізованою та інтелектуалізованою, якщо певна мова використовується в навчальних інституціях при викладанні різних дисциплін, починаючи з дитячого садка закінчуючи повною вищою освітою [27, с. 65]. Цей аспект є досить поширеним в Африканських країнах, де в одній державі існує кілька національних мов, крім того, населення вивчає одну із світових мов (англійську, французьку). Таким чином національні мови не є мовою науки, політики і т. д. [26]. Цей процес є наслідком становлення англійської мови як лінгво франки. Отже, можна провести таке співвідношення: глобалізація суспільства призвела до становлення англійської мови як мови науки, бізнесу та техніки і до інтелектуалізації у двох аспектах: намагання втримати національні мови в академічному дискурсі, а також проникнення наукових понять через детермінологізацію термінів у повсякденний вжиток.

Інтелектуалізм проявляється не тільки в мові, у сучасній науці активними є також і такі категорії «інтелектуальна свідомість», «інтелектуальні характеристики (ознаки)», «інтелектуальні стилі» [24, с. 405]. Цей ряд варто доповнити і таким поняттям, як «інтелектуальний роман».

Досліджуючи британську літературу ХХ століття, С. Д. Павличко використовує поняття «інтелектуальний роман» для характеристики певних авторів [18]. До цього роману вона відносить твори таких письменників, як: Айріс Мердок, Джон Фаулз, Вільям Голдінг, Лоренс Дарел. С. Д. Павличко виділяє інтелектуальний роман саме британський, проте наголошує, що цей тип літературного твору присутній у кожній країні, але у різних формах. Вважається, що засновником інтелектуального роману є Томас Манн [6].

Інтелектуалізм у Британії С. Д. Павличко пояснює «старовинною англійською традицією до умоглядності та філософування, притаманною британським письменникам з часів Вільяма Шекспіра і Томаса Мора» [18, с. 3–4]. Романи Айріс Мердок, Джон Фаулза, Вільяма Голдінга, Лоренса Дарела класифікують також як філософський (В. В. Івашева [7]). Проте ми дотримуємося позиції С. Д. Павличко, яка вважає, що філософський роман «претендує на певну систематику, завершеність і логіку. Врешті, вона є науковою, що з цього випливає» [18, с. 5]. Інтелектуальний роман – це втілення певної філософської ідеї, закріплена використанням певних філософських теорій та філософської лексики, проте не відповідає вимогам науковості, адже покликана задовольняти і художні вимоги.

Мовознавці помітили тенденцію, що в кожному епоху різні терміни є актуальними. Проникнення термінів із окремих наук відбувалося у різні періоди. Це можна пояснити тим, що, залежно від суспільного розвитку, залежно від важливості проблематики певної галузі, у мову художніх творів проникають найбільш актуальні терміни. Зокрема, розвиток нафтогазової справи на початку 20 століття зумовив наявність нафтових термінів у творах Ептона Сінклера «Нафта» та І. Франка «Борислав сім'ється». Ми, слідом за У. Еко [5], вважаємо, що письменники використовують у своїх творах виключно лексику, що є відомою читачам. Таким чином використання різних термінологій в літературних творах може бути свідченням про її семантичну міграцію у загальноживану мову. Різні термінології є актуальними в різних романах: авіаційна – в «Аеропорті» Артур Хейлі, економічна – в «Фінансисті» Т. Драйзера, юридична – в «Гамбіті конем» В. Фолкнера. Термін є також елементом дискурсу героїв різних серіалів. Типовим прикладом є детермінологізація медичних термінів у серіалі «Доктор Хауз».

Хаус: Пронес із кров'ю, газу... Ви робили клізму стероїдами. Я вражений!

Пацієнт: Коли щогодини бігаєш до туалету – це одне. Та коли у мене на колінах діти сидять... Пропиши мені месолазин. Можливо, він допоможе.

Хаус: Немає. Я випишу вам... децю. Коштує дешево, що добре, оскільки страховка цього не покриває.

Пацієнт (читаючи рецепт): Що це? Са-га-рит?

Хаус: Сигарети. По одній щодня. Дослідження показали, що сигаретний дим чудово впорається із запаленням внутрішніх органів. Плюс із сигаретою в роті ви матимете ще крутіший вигляд.

Пацієнт: Ви знуцаетесь?

Хаус: Щодо крутості – так. Все інше – правда.

Пацієнт: Хіба нікотин не небезпечний?

Хаус: Більшість ліків, які я випишую, небезпечні. Єдина відмінність у тому, що сигарети абсолютно законні.

У цьому уривку вжито ряд медичних термінів, але не для того, щоб показати приналежність Хауса до медичної сфери. Пацієнт теж використовує медичну лексику, але це не означає, що він – медик. У цьому випадку йде протиставлення: медик-пацієнт і відповідно, професіонал-аматор. В епізоді використані терміни як доказ того, що сучасна людина має ілюзію знань з різних сфер. Хворий з допомогою сучасних технологій дізнався про дієві медикаменти. Не розуміючи природи цих ліків, на основі прочитаних рекомендацій в Інтернеті, він отримує ілюзію розуміння симптомів і випишує собі рецепт. Отже, у цьому уривку функція термінів радше саркастична, а не інформативна.

Висновки. Інтелектуалізація – це складний процес, який відбувається у різних сферах людського життя. Складовою інтелектуалізації є детермінологізація – проникнення професійної лексики у загальний вжиток. Тісний зв'язок між мовою та літературою, а також мистецтвом загалом, обумовив такі взаємопов'язані процеси як інтелектуалізація мови та інтелектуальний роман.

Перспективи подальшої роботи вбачаємо у дослідженні механізмів проникнення термінів у загальних вжиток.

Література:

1. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка / Ирина Владимировна Арнольд. – 3 изд. – М. : Просвещение, 1990. – 300 с.
2. Бацевич Ф. Основи комунікативної девіатології / Флорій Бацевич. – Львів : ЛНУ імені І. Франка, 2000. – 236 с.
3. Белодед И. К. Научно-технический прогресс и язык художественной литературы (на материале современной восточнославянской художественной прозы) / И. К. Белодед // Вопросы языкознания. – 1977. – № 3. – С. 3–12.
4. Володина М. Н. Когнитивно-информационная природа термина и терминологическая номинация: дисс... доктора филол. наук: 10.02.04 / Володина Майя Никитична. – М., 1998. – 345 с.
5. Еко У. Роль читача. Дослідження із семіотики текстів / Умберто Еко; [пер. з англійської М. Гірняк]. – Львів : Літопис, 2004. – 384 с.
6. Зарубежная литература XX века. / Под ред. Л. Г. Андреева. – о Изд. 2-е. – М. : Высшая школа, 2004. – 560 с.
7. Ивашева В. В. Литература Великобритании XX век / В. В. Ивашева – М. : Высшая школа, 1984. – 488 с.
8. Карпова В. Л. Термін і художнє слово (термінологічна лексика в мові сучасної української поезії) / Валентина Леонідівна Карпова. – К. : Наукова думка, 1967. – 130 с.
9. Катиш Т. В. Особливості функціонування термінологічної лексики в мові української фантастики: дис... канд. філол. наук: 10.02.01/ Катиш Тетяна Валентинівна. – Дніпропетровськ, 2004. – 202 с.
10. Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі: [монографія] / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпілов, Л. П. Кислюк. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.
11. Клименко Н. Ф. Термінування і детермінування в процесах інтелектуалізації сучасної української мови / Ніна Федорівна Клименко // Studia Linguistica. – 2009ю – Випуск 3. – С. 100–107.
12. Кожин А. Н. Современная славянская поэзия и НТР (на материале русской и украинской поэзии) / А. Н. Кожин, Н. Н. Пилинский // Слов'янське мовознавство: доповіді 9 Міжнародного з'їзду славистів. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 46–69.
13. Крыжановская А. В. Актуальные проблемы упорядочения научной терминологии / А. В. Крыжановская, Л. А. Симоненко. – К. : Наукова думка, 1987. – 164 с.
14. Лазебник Ю. С. Поэзия XX века: слово, текст, мир / Ю. С. Лазебник, В. И. Ярмак. – К. : Наукова думка, 1992. – 144 с.
15. Морковкин В. В. Русские агнонимы (слова, которые мы не знаем) / В. В. Морковкин, А. В. Морковкина. – М., 1997. – 415 с.
16. Мостовой Н. И. Детерминологизация в современном английском языке: дисс ... канд. филол. наук: 10.663 / Мостовой Николай Иванович. – К., 1970. – 248 с.
17. Орлова Н. М. Функционирование морской лексики в тексте художественной литературе (XIX – XX): дисс... канд. филол. наук: 10.02.01 / Орлова Надежда Михайловна. – М., 1984. – 206 с.
18. Павличко С. Д. Лабіринти мислення: інтелектуальний роман сучасної Британії / Соломія Дмитрівна Павличко. – К. : Наукова думка, 1993. – 105 с.
19. Панаева Е. В. Функции специальной лексики в художественном тексте (на материале произведений М. А. Булгакова): дисс... канд. филол. наук: 10.02.01 / Панаева Елена Валерьевна. – М., 2005. – 189 с.
20. Пражский лингвистический кружок: сборник статей / [составление Н. А. Кондрашова]. – М. : Прогресс, 1967. – 559 с.

21. Разорёпов Д. А. Термин в современном художественном произведении (на материале английского языка): дисс... канд. филол. наук: 10.02.04 / Разорёпов Дмитрий Александрович. – Тула, 2007. – 157 с.
22. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ ст. (на матеріалі мови ЗМІ) / Олександр Анатольович Стишов. – 2-е вид., перероб. – К. : Пугач, 2005. – 388 с.
23. Хаютин А. Д. Термин, терминология, номенклатура: учебное пособие / А. Д. Хаютин. – Самарканд, 1972. – 103 с.
24. Шевченко Л. І. Інтелектуальна еволюція української літературної мови: теорія аналізу: [монографія] / Л. І. Шевченко – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. – 478 с.
25. Bradbury M. The Modern British Novel / Malcolm Bradbury – London: Secker, 1993. – 516 p.
26. Finlayson R. The Intellectualisation of the Indigenous Languages of South Africa: Challenges and Prospects / Rosalie Finlayson, Mbulangeni Madiba // Current Issues in Language Planning. – 2002. – Volume 3. – Issue 1. – P. 40–61.
27. Translation and Bilingual Dictionaries / Chan Sin-Wai (Editor). – Max Niemeyer Verlag GmbH : Tübingen, 2004. – 190 p.